

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

ISSN 2522-4808 (Print)
ISSN 2702-0034 (Online)

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

2(19)

Bakı – “Elm və təhsil” – 2020

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 16 oktyabr 2020-ci il tarixli (protokol № 5)
qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor:
Rafael Hüseynov,
akademik

Redaksiya heyəti:

Kamil Allahyarov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Xatirə Başirli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Şəfəq Əlibəyli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Aida Qasımova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Tofiq Məlikli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Rəhilə Qeybullayeva, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan
Mehdi Kazımov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Paşa Kərimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
Ali Yavuz Akpınar, professor, doktor, Boğaziçi Universiteti, Türkiyə
Hasan Cavadi, professor, doktor, Kaliforniya Universiteti, ABŞ
Firuzə Melvil, doktor, Kembric Universiteti, Böyük Britaniya
Özgen Felek, professor, doktor, Yel Universiteti, ABŞ
Campiero Bellinceri, doktor, Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya
Mbaye Lo, professor, doktor, Dyuk Universiteti, ABŞ
Hendrik Boesoten, professor, doktor, Maynz Universiteti, Almaniya
Nataliya Çalisova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya Federasiyası
Şodimaxammad Sufiyev, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası, Tacikistan
Zemfira Səfərova, akademik, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan
Cəfər Qiyasi, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan
Məryəm Əlizadə, sənətsünaslıq doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət
Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan
Marko Realini, professor, doktor, İtaliya Milli Tədqiqat Şurası, İtaliya

Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 2 (19)
Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2020, 216 s.

Orta əsrlərdə müsəlman Şərqiində yaradılan elmi əsərlər “risalə” adlanırdı. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin klassik ənənəyə riayətlə “Risalə” adlandırılmış, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq problemlərinin elmi araşdırmalarından ibarət məqalələr toplusu ildə iki dəfə (yaz və payız) nəşr edilir. Bu elmi araşdırmalar jurnalı məzmunu etibarilə filologiya (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid, folklorşünaslıq, mətnşünaslıq) və sənətsünaslıq (muzeşünaslıq) sahələri üzrə məqalələri əhatə edir. "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı filologiya və sənətsünaslıq elm sahələri üzrə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestri"nə daxil edilmişdir (Reyestr № 4216). Eyni zamanda, "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı 05 aprel 2018-ci ildən EBSCO beynəlxalq elektron məlumat bazasına daxil edilmişdir (Müqavilə № 46516).

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Rafael Hüseynov. Urdu şəhraşubları Mərkəzi Asiyanın şəhraşubları kontekstində və milli ədəbiyyatda ictimai-siyasi düşüncənin ifadəsi kimi	7
Gülzar Əqiq. Şərq poeziyasında saqınamə janrı və Fətəli şah Qacarın saqınaməsi	31
Kəmalə İslamzadə. Folklor janrlarında “ölüm” metaforu	42
Nüşabə Araslı. Xaqani poeziyasında Günəş obrazı	52
Seyran Qayıbov. Məhəmməd Hadinin şeirlərində cəhalət və savadsızlığa qarşı çağırış	61
Şıxəli Əliyev. İslamaqədərki dövrdə ərəblərin ictimai-siyasi vəziyyəti	67
Tariyel Qəni. Klassik epik ənənə və Şirvan aşuqlarının dastan söyləyiciliyi....	84

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

İnci Həşimova. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı fransızdilli tədqiqatlarda.....	93
Qabil Əliyev. Cənubi Azərbaycan mövzusu “Kommunist” qəzetində (1945-1959)	101
Kəmalə Cəfərova. Müasir Azərbaycan nəsrində sovet repressiyasının ifşası (<i>Mehdi Hüseynin, Yusif Səmədoğlunun, Elçinin, Hüseyn İbrahimovun əsərləri əsasında</i>)	118
Mahirə Hacıyeva. İngilis ədəbiyyatında səyahət utopiyası	130
Nazir Əhmədli. Bir daha Cəlil Məmmədquluzadənin doğum tarixi haqqında.....	136
Nəcibə Bağırzadə. Firidun bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabı haqqında M. Ə. Rəsulzadənin mülahizələri	145
Сабина Агаева. Творчество Габдуллы Тукая в зеркале зарубежной критики.....	156
Sədaqət Əsgərova. Aşıq Ağalar Mikayılov yaradıcılığı.....	164
Tomiris Babanlı. XX əsrin əvvəllərində Buzovna ədəbi mühiti və buzovnalı şairlərin maarifçilik fəaliyyəti	171
Vüsalə Ağabəyli. Gender sosiallaşması gender identikliyinə dərkolunma prosesi kimi	179

TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ TƏDQIQI. MUZEYŞÜNASLIQ

Aygün Qasımova. Yevlax Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi. Ekspozisiyada sərgilənən tarixi nümunələr.....	189
Naila Adalat Aliyeva. The Pir Huseyn Khanegah – the unique monument of the Shirvanshahs period culture	197
Zarema İbrahimova. Some facts connected to the history of Nizami museum building.....	203

UOT 069.7

Aygün QASIMOVA

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan

Ədəbiyyatı Muzeyinin doktorantı

avgun.qasimova1923@gmail.com

YEV LAX TARİX-Dİ YARŞÜNASLIQ MUZEYİ. EKSPOZİSİYADA SƏRGİLƏNƏN TARİXİ NÜMUNƏLƏR

Açar sözlər: mədəniyyət müəssisəsi, muzey, tarixi abidə, xalqın tarixi, mədəniyyət, sərgi, sultanlıq, Ərəş sultanlığı

Keywords: cultural institution, museum, historical monument, history of people, morality, exhibition, sultanate, sultanate of Arash

Ключевые слова: учреждение культуры, музей, исторический памятник, история народа, нравственность, выставка, султанат, Арашский султанат

Giriş. Maddi və mədəniyyət abidələrini toplayan, qoruyan, onların nümayişini və təbliğini həyata keçirən muzeylər eyni zamanda insanların fərqli adət-ənənələrini, yeni fikir və ideyalarını araşdıran mədəniyyət və öyrənmə ocaqlarıdır. Ümumiyyətlə, muzeylər sanki sehrli aləmin bir hissəsi, ilham pərilərinin toplandığı məkanlardır. İstər əyani şəkildə, istərsə də keçmiş özündə əks etdirən eksponatlarla ünsiyyətdə olduqca, muzeylərin ecazkarlığının insanda yaratdığı müsbət duyğuları hiss edirsiniz. Günümüzdə muzeylər keçmiş özündə əks etdirməklə yanaşı, müasir cəmiyyətdə də mühüm rol oynayır. Çünki bu mədəniyyət ocaqları bu gün təhsilə, mədəniyyətə, turizmə öz dəyərli töhfələrini verir. Xalqımızın əsrlər boyu min bir əziyyətlə qoruyub saxladığı, keçmişimizin bir parçası olan tarixi əşyalar, tarixi abidələri bir daha təstiqləyir ki, dövrümüzdə ulu tariximizi bilməyə, onu əyani sübutlarla aşılamağa ehtiyacımız var. Bu gün yaşadığımız cəmiyyətdə muzeylərin sosial-mədəni rolu olduqca yüksəkdir. Çünki tarixin müxtəlif dövrlərinə aid maddi-mədəniyyət nümunələrini qoruyub saxlamaqla yanaşı, eksponatları düzgün şəkildə tamaşaçıya çatdırır, nümayiş olunan bu nümunələrin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir. Muzeylər –yaşadığımız dünyanın dünənki real həqiqətlərini öyrənmək, sabahına da açıq gözlə baxmaq üçün yaradılmış əsl elm və tərbiyə ocaqlarıdır.

Gözəl bir deyim var: keçmişini bilməyən gələcəyi almaz. Həqiqətən də hər bir xalqın tarixini, keçmişini əyani surətdə əks etdirən yeganə müəssisə muzeydir. Hər birimiz tarixlə bağlı dəqiq məlumat almaq istədikdə kitab oxuyur, internetə müraciət edir, filmlərə baxırıq. Beləliklə də yaşamadığımız, görmədiyimiz o dövr haqqında müəyyən təsəvvürə və məlumatla malik oluruq.

Tarixi keçmiş əyani şəkildə dərk etmək, yaşamışlarla yaşayan əşyaları əyani şəkildə görmək üçün yeganə vasitə muzeylərdir. Tariximizi, keçmişimizi, dünənimizi daha aydın görüb bilmək üçün daim axtarışda olmalıyıq. Öz vətəninin tarixinin isti izlərini muzeydə görəndə hər kəsdə vətənpərvərlik hissi, vətənə, torpağa bağlılıq hissi artır. Seyr etdiyi əşyaların onun ulu babalarına aid olması, içindən çıxdığı xalqın keçmişinin güzgüsü olması hər kəsdə bu əşyalara məhəbbət, maraq hissi oyadır. Öz vətəninin keçmişinə, xalqına aid olan bu nümunələrin, eksponatların başqalarına, başqa xalqlara aid edilməsinə etiraz hissi yaranır. Yaşadığımız dövrdə dəfələrlə şahidi olmuşuq ki, üzdənirəq qonşularımız Azərbaycana məxsus maddi-mədəniyyət

nümunələrinə, musiqimizə, hətta mətbəximizə belə göz dikmişlər. Hər vasitəyə əl ataraq tarixi saxtalaşdırmağa çalışırlar. Bütün bunları yaşayan bugünkü və gələcək nəsillərdə öz torpağına, vətəninə, xalqına sahiblik hissi yaranır. Buna görə də, yaş səviyyəsindən asılı olmayaraq, istənilən şəxs muzeylərlə əlaqəsini kəsməməlidir. Muzeydə görüb məlumat aldığı eksponatın onun tarixi keçmişinin bir parçası olduğunu bilməlidir.

Muzeylərin açılışı ləngidilirdi. Başqa ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda muzey işinin, arxeoloji mərkəzlərin yaradılması xeyli gecikdirilmişdir. Bu o demək deyildir ki, vətənimizin tarixi abidələri, zəngin eksponatlar yox idi, əksinə, Azərbaycan xalqına məxsus nümunələr başqa dövlətlərin muzeylərini, sərgilərini bəzəyirdi. Füzuli rayonu ərazisində aşkarlanan Azıx mağarası Azərbaycanın dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olduğunu bir daha sübut etdi. Həmişə qonşularımız olmuş böyük dövlətlərin gözü Azərbaycanda olmuşdur, çünki vətənimizi yağlı tikə, qazanc mənbəyi kimi görmüşlər. Bunun nəticəsi olaraq da tariximizi ört-basdır etməyə çalışaraq, Azərbaycana məxsus olan tarixi nümunələri, muzey eksponatlarını özlərinə məxsusmuş kimi başqa ölkələrə apararaq sərgilərdə nümayiş etdirmişlər. Buna görə də Azərbaycanda muzeylərin açılmasını ləngidirdilər.

Artıq Azərbaycanda muzeylərin yaranma tarixinin bir əsr yaşı var. 1920-ci ildən sonra Azərbaycanın bəzi bölgələrində tarix, tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılmağa başladı. 1924-cü ildə Naxçıvan, Gəncə, Şəki və Lənkəran şəhərlərində tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradıldı. Qubada isə muzeyin əsası qoyuldu. Bu muzeylərin yaranmasında Azərbaycan Dövlət Muzeyinin əməkdaşları ilə yanaşı yerli həvəskarlar da fəal iştirak edirdilər. Hətta Gəncə Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin təşkili Gəncə Pedaqoji Seminariyasının müəllimlərinin adı ilə bağlıdır. Seminariyanın müəllim və tələbələri muzey əşyalarının toplanmasında böyük fəallıq göstərmişdilər [2, s.11-12]. Bu muzeylərin yaradılmasından sonra yenə də bu sahədə durğunluq baş verdi.

Yenidən muzey sahəsinə diqqətin yönüldülməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyət illərinə təsadüf edir. 1980-ci illərdə Azərbaycanın bölgələrində tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması haqqında qərar verildi. Muzey sahəsi ilə əlaqəli olan Muzey Sərvətlərinin Elmi-Bərpa Mərkəzi, Elmi-Metodiki Mərkəz də məhz bu illərdə yaradılmışdır.

Ulu Öndərin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycanda muzey sistemində yeni dəyişikliklər baş verdi. İlk dəfə olaraq 1993-cü ildə Muzey işçilərinin respublika müşavirəsi keçirildi. 1994-cü ildə isə bu müşavirə materialları əsasında muzey işinin vəziyyəti və yaxşılaşdırılması haqqında qərar qəbul edildi. Bundan sonra respublikanın bütün bölgələrində yeni standartlara cavab verən tarix və tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılmağa başladı.

Yevlax Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi. Yeni yaradılan muzeylərdən biri də yollar qovşağı olan Yevlax şəhərində açıldı. Yevlax rayonunun ümumi sahəsi 1540 kilometrdir. Rayon kimi yaranma tarixi 20 fevral 1935-ci ilə təsadüf edir. Fiziki-coğrafi baxımdan Yevlax Azərbaycanın mərkəzi hissəsində Kür–Araz ovalığının şimal-qərbində yerləşir. Azərbaycanın ən böyük və ən bolsulu çayı olan Kür Yevlax rayonunun ərazisindən keçir. Kür çayından sağ tərəfdə Qarabağ düzü, sol tərəfdə isə Şirvan düzü yerləşir.

Yevlaxa qonşu olan rayonlarda uzun illərdə tarix-diyarşünaslıq muzeyləri fəaliyyət göstərir. Ancaq bu rayonda heç vaxt muzey olmayıb. Yevlaxda ilk muzeyin

açılışı 2005-ci ilə təsadüf edir. Muzeydə 5 minə yaxın eksponat nümayiş olunur. Eksponatlar ümumilikdə Azərbaycanın və bölgənin tarixini əhatə edir.

Muzeyin eksponatları içərisində olduqca qədim tarixi olan, maraqlı və diqqətçəkən nümunələr var. Rayonun flora-faunasını əks etdirən ilk ekspozisiyada bu bölgəyə xas bitki və heyvanat aləmi öz əksini tapmışdır. Bu gün rayonun yerləşdiyi ərazi keçmişdə də, indi də Tuqay meşələri, iri gövdəli ağaclarla əhatə olunmuş münbit yovşanlı düzənliklərdən ibarətdir. Bu baxımdan Yevlağın ovlaq kimi mövcudluğu hər şeydən əvvəl bu yerin coğrafi mövqeyi ilə bağlıdır.

Yevlax qədim aran torpağıdır. Qədim tarixi mənbələrə görə, Kür–Araz ovalığının adı Aran olmuşdur. Bu ərazidən Kür və Araz çaylarının keçməsi, relyefin düzən və iqlimin xoş olması Aranın qədim yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olmuşdur [4, s.96].

Qədim yaşayış məskənlərindən olmuş Ərəş kəndinin nümunələri Yevlax Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində nümayiş olunan ən maraqlı, ən qədim eksponatlardandır. Orta əsrlərdə Kürün sağ sahili Qarabağa, sol sahili Şirvan bəylərbəyliyinə aid olmuşdur. Yevlax rayonunun Şirvan bölgəsində yerləşən ərazisi orta əsrlərdə Azərbaycanın iri şəhərlərindən biri olan Ərəş şəhərinin adından götürülmüş Ərəş mahalının bir hissəsi idi. Ərəşin şəhər kimi IX əsrdən mövcud olması ehtimal edilir. Ərəş mahalının əsası Sasani hökmdarı I Xosrov (Ənuşirəvan) tərəfindən qoyulmuşdur. Bu şəhərin mərkəzinin indiki Yevlax şəhərinin Xaldan kəndindən təxminən 3 km şərqdə yerləşdiyi ehtimal olunur. “Ərəş” sözünün yaranması və mənası haqqında bir neçə ehtimal vardır. Bir ehtimala görə, ərəş uzunluq ölçüsü olub, barmağın ucuna qədərki (təxminən 50-60 sm) uzunluğu bildirir. Digər ehtimala görə, “ərəş” sözü qədim türkcə ər – “qoçaq”, “igid”, “cəsur”, “ağıllı, dərrakəli” sözlərinin birləşməsindən alınaraq ağıllı, zəkali igid mənasını verir [5, s.4]. Ərəş orta əsrlərdə Azərbaycandan keçən karvan yolunun (bu yola İpək yolu da deyirlər) üstündə əlverişli coğrafi mövqedə yerləşdiyinə, habelə özünün təbii ehtiyatları – xüsusilə xam ipəyi, ipək məmulatları, çəltiyi, üzümü, digər meyvələrlə zənginliyinə, ticarət mərkəzi kimi məşhur olmasına görə bu ölkəyə qədəm qoyan bir çox əcnəbi səyyah, tacir və diplomatların da diqqətini cəlb etmişdir. Ərəş haqqında Övliya Çələbi, İsgəndər Münşi, Şərəfxan Bitlisi, Antoni Cenkinson, A.A.Bakıxanov və başqaları məlumat vermişlər [4, s.97]. İngilis səyyahı Antoni Cenkinson Ərəşdən Səfəvilər dövlətinin ən əhəmiyyətli şəhərlərindən biri kimi bəhs etmişdir. Ərəşə Türkiyə, İran, Rusiya, İngiltərə və başqa ölkələrdən tacirlər gəlirdilər. Türk səyyahı Övliya Çələbi yazırdı ki, XVII əsrin əvvəllərində əsasən xam ipək ixrac edən Ərəşdə 10.000 ev, 800 dükən var idi. Səfəvi–Osmanlı müharibələri dövründə Ərəş dəfələrlə əldən-ələ keçmişdir. 1579-80-ci illərdə Mustafa Lələ paşanın komandanlığı altında Osmanlı qoşunu Ərəşi işğal etmişdir. Osmanlılar Ərəşdə 20-30 min döyüşçü yerləşən qala və istehkam tikmişdilər. Mustafa Lələ paşa Ərəşin idarəsini Qaytaş paşaya həvalə etmişdi. Lakin sonralar Səfəvi qoşunları yerli əhalinin köməyi ilə şəhəri azad edir. Döyüşlər zamanı Qaytaş paşa öldürülür, qala və istehkamlar dağıdılır.

1615-16-cı illərdə Dəli Məliyin rəhbərliyi ilə Şirvanda Səfəvilər əleyhinə başlanmış üsyan Ərəş sultanlığını da bürüdü. Ərəş sultanlığı o zaman artıq kiçik feodal hökmdarlığından birinə çevrilmişdi. Ozamankı Ərəşin yerləşdiyi ərazi indiki Yevlax və Ağdaş rayonlarının bir hissəsini, Mingəçevir şəhərinin tam hissəsini əhatə edirdi. Səfəvilər dövründə Ərəş sultanlığının ərazisi Şirvan bəylərbəyliyi tabeliyində idi. Ərəş sultanlığında əhali ipəkçiliklə yanaşı, bağçılıq, əkinçilik, maldarlıqla da məşğul olurdu. Çox varlı olan Ərəş sultanları qonşu xanlıqlarda baş

verən feodal ara çəkişmələrində daima yaxından iştirak edirdilər. XVIII əsrin 50-ci illərində Ərəş sultanlığı Şəki xanlığının vassalına çevrildi. 1795-ci ildə isə Ərəş sultanlığı ləğv edilərək, mahal kimi Şəki xanlığının tərkibinə qatıldı. Ərəşin sonuncu sultanı Şəhabəddin sultan olmuşdur.

XV əsrdə özünün çiçəklənmə dövrünü yaşamış Ərəş sultanlığı ara çəkişmələri, tranzit ticarətin zəifləməsi nəticəsində XVII əsrin sonlarında tənəzzülə uğradı. Ərəşlə bərabər Yevlaxın Ərəbbəsrə, Xaldan, Əsnaf, Əkşə, Bucaq, Gülövşə, Xanabad, Qarxun, Qaraməmmədli, Qaramanlı kəndləri də qədim yaşayış məskənləri olub, indi də tarixə şahidlik edirlər [4, s.98].

Muzeydə diqqətçəkən ekspozisiyalardan biri də Yevlax şəhərinin demokratik cümhuriyyət dövrünə aid olan bölmədir. Yevlaxdan olan bir neçə görkəmli şəxs, ictimai-siyasi xadim Azərbaycanda demokratik cümhuriyyətin qurulmasında fəal iştirak etmişlər. Bunlardan Qarxunlu Əşrəf bəyi xüsusilə qeyd etmək lazımdır. O, bütün şüurlu həyatını vətənin müstəqilliyinə, torpağının əmin-amanlığına, xalqın azadlığına həsr etmişdir.

Əşrəf bəy Həsən bəy oğlu Tağıyev 1867-ci ildə Şirvan dairəsinin Qarxun kəndində doğulmuşdur. Atası yüzbaşı Həsən bəy Ərəş mahalının sayılıb-seçilən mülkədarlarından idi. Əşrəf bəy mollaxanada dini təhsil almaqla yanaşı, sonrakı təhsilini evdə xüsusi müəllimlərdən almış və Tiflisdə oxumuşdur.

Əşrəf bəy 1908-ci ildə öz xərci ilə ilk dəfə Yevlaxda mazutla işləyən dəyirman tikdirir. 1910-cu ildə isə Yuxarı Qarxun kəndində əvvəl dördsinifli, sonra 1919-cu ildə yeddisinifli rus-tatar məktəbi açdırır. 1918-ci ilin mart qırğınlarından sonra isə məhz Əşrəf bəyin təklifi və birbaşa rəhbərliyi ilə erməni qırğınlarının qarşısını almaq məqsədilə Bakıdan üzü Gəncəyə və Qarabağa doğru irəliləyən bolşevik-daşnak silahlı qüvvələrinə qarşı müqavimət göstərmək üçün ilk könüllü dəstələr yaradılır. Bu dəstələrin silah-sursat, ərzaq və ən zəruri şeylərlə təchizatını Əşrəf bəy öz üzərinə götürür. Əşrəf bəy 1918-ci ilin dekabrında Ərəş mahalından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə üzv seçilir. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanda gedən sovetləşmədən sonra “qırmızı terror” adlı siyasi burulğan Azərbaycanın digər bəy və mülkədarları, görkəmli şəxsiyyətləri kimi, Əşrəf bəy Tağıyevi də öz cənginə alır. Əşrəf bəy 1920-ci ildə sovet hakimiyyətinə qarşı Qarabağ üsyanının iştirakçısı kimi Türkiyə və İrana mühacirət edərək bir müddət orada qaldıqdan sonra Mir Cəfər Bağırovun təklifi və zəmanəti ilə Azərbaycana qayıdır. 1922-24-cü illərdə həbs edilsə də, dəlil-sübut olmadığı üçün azadlığa buraxılır. Əşrəf bəy 1929-cu ilin oktyabr ayında üçüncü dəfə həbs olunur. 3 mart 1930-cu il tarixli qərara əsasən Əşrəf bəy Tağıyev Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin 72-ci maddəsi ilə Əhrar Partiyasının üzvü və əksinqilabi təbliğatla məşğul olduğu üçün güllələnir. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin 29 avqust 1989-cu il tarixli qərarı ilə Əşrəf bəyin həbs qərarı ləğv edilərək işin icraatına xitam verilir. Əşrəf bəyin ölümündən uzun illər sonra onun günahsız olduğu sübuta yetirilir.

Odövrkü Yevlax ziyalılarının biri də İsmayıl bəy Sultanov olmuşdur. O, dövrünün mütərəqqi və xeyirxah insanlarından idi. İsmayıl bəy Sultanov 1856-cı ildə Ərəş mahalının Xaldan nahiyəsində anadan olmuşdur. O, hələ tələbə ikən öz bilik və bacarığı ilə yoldaşlarından fərqlənirdi. 1879-cu ildə Qafqazda Bakı–Batum dəmiryol xətti çəkiləndə İsmayıl bəy ali təhsilli mühəndis kimi işə dəvət alır. Dəmir yolunun tikintisi üçün Çar Rusiyasının ayırdığı pulun xərclənməsinə nəzarət də məhz İsmayıl bəyə tapşırılır.

İsmayıl bəy öz şəxsi hesabına 1903-cü ildə Xaldanda və Ağdaşda o dövr üçün əzəmətli hesab olunan 2 böyük xəstəxana və 1 böyük məktəb tikdirir. 1914-cü ildə Xaldanda Əlicançay üstündə böyük körpü tikdirir, 1916-17-ci illərdə isə saxsı borularla Bucaqdan Xaldana su çəkdirir. 1918-20-ci illər demokratik cümhuriyyət dövründə İsmayıl bəy könüllülərin təşkilində, onların maddi təchizatının təmin olunmasında əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərmişdir. 1920-ci ilin aprelində bolşeviklər hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanın bütün bəyləri kimi, İsmayıl bəyi də qırmızı terror gözləyirdi. Ancaq İsmayıl bəyin mühəndis olması və 1920-ci ildə Bakı–Culfa dəmir yolunun çəkilməsində bir mütəxəssis kimi ona ehtiyac olması onu bu bəladan sovuşdurur.

İ.Stalinin 1932-ci ildə “Burjuaziyanın bir sinif kimi ləğv olunması”na dair məlum qərarı İsmayıl bəyin ailəsinə də faciə gətirdi. 1933-cü ilin soyuq dekabr günlərində İsmayıl bəy yoldaşı Mələk xanım və uşaqları ilə birlikdə Qazaxıstan çöllərinə sürgün olundular. Qazaxıstana çatandan bir həftə sonra İsmayıl bəy, 20 gün sonra isə Mələk xanım soyuğa, aclığa tab gətirməyərək dünyalarını dəyişirlər. Başsız qalan uşaqları isə bir müddətdən sonra qar altında qalıb ölürlər.

Yevlaxın tanınmış digər şəxslərindən biri olmuş Valeh Saleh bəy oğlu 1896-cı ildə Yelizavetpol quberniyasının (Yevlax uzun illər bu quberniyanın tərkibində olmuşdur) Qoyunbinəsi kəndində anadan olmuşdur. Valeh bəyin atası Saleh bəy dövrünün üzde olan, elmə, təhsilə maraq göstərən, səxavəti ilə tanınan bəylərdən biri idi. Onun ən böyük arzusu Valehi oxudub vətəninə gərəkli bir ziyalı kimi yetişdirmək idi. Atasının istəyini yerinə yetirən Valeh rus, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənərək, Qori seminariyasına daxil olur və 1924-cü ildə təhsilini başa vurur. 1928-ci ilə kimi Özbəkistanın Buxara şəhərində məsul vəzifələrdə işləyir. 1932-ci ildə, Azərbaycana qayıtdıqdan bir neçə il sonra Valeh bəyə “kulak, qolçomaq” adı verərək onu həbs edirlər. Onun təqsiri sübuta yetirilmədiyindən 1933-cü ildə həbsdən azad edilsə də, 1937-ci ildə “antisovet ünsürü” kimi yenidən həbs edilir. Valeh bəy işgəncə və məhrumiyətlərlə dolu yeddi illik ağır məhbəs həyatı keçirdikdən sonra 1944-cü ildə Komi ASSR-in Robça qəsəbəsində güllələnir.

Əmralı bəy Nəbibəyov da Çar Rusiyası dövründə Yevlaxın tanınmış şəxslərindən olmuşdur. O, xalq arasında böyük hörməti olan, qocamlığı, mərdliyi ilə fərqlənən, var-dövləti, xeyirxahlığı və səxavəti ilə tanınan bəylərdən idi. Əmralı bəyin Həsən əmisindən başqa nəsillərində başqa bəy olmamışdır. Atasını Məhəmməd kişi rəiyyət idi. Əmralı bəyin əmisi Həsən bəy şuşalı Əbdülhüseyn bəyin qızı Zəhra xanımla evləndikdən sonra Bakıda var-dövlət, mülk sahibinə çevrilmişdi. Zəhra xanım Qarabağ xanı Mehdiqulu xanın qızı Xurşudbanu Natəvanın süd bacısı, Üzeyir bəy Hacıbəyovun isə böyük bacısı idi. Həsən bəyin övladı olmadığından onun vəfatından sonra bütün var-dövləti qardaşı oğlu Əmralı bəy Nəbibəyovun adına keçir. Az müddət sonra Əmralı bəy dükanların, mülklərin, gəmilərin sayını daha da artırır. Əmralı bəy çox varlı olsa da, Bakıda deyil, kənddə yaşamağı üstün tutur. O varlandıqca gördüyü işlərin sayını da artırır. 1903-cü ildə kənddə minarəli məscid, mədrəsə, 1908-ci ildə Tağlı körpü, 1911-ci ildə Yevlaxda mazutla işləyən böyük dəyirman tikdirir. Özü savadsız olsa da, elmə böyük dəyər verirdi. 1902-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıda Müsəlman Qızlar məktəbini açdıqdan sonra Əmralı bəy qızları Bahar və Muxlisəni oxumaq üçün Qızlar gimnaziyasına qoyur (H.Z.Tağıyevin təkidilə). Əmralı bəylə H.Z.Tağıyev dost olmuşlar. Yevlax meşələrində onların ovlaq yerləri bir-biri ilə yanaşı idi. 1902-ci ildə H.Z.Tağıyev Əmralı bəyə Qarabağ atı bağışlayır (bəyin atla birlikdə şəkli də ekspozisiyada var).

Muxlisə xanım təhsilini başa vurub kəndə dönür. Bahar xanımın elm-təhsilə marağını gören H.Z.Tağıyev və Üzeyir bəy Hacıbəyov Əmralı bəydən xahiş edirlər ki, Bahar xanım Bakıda qalsın. Beləliklə, Bahar xanım Bakıda qalaraq ömrünü xalqına, vətəninə həsr edir. Əmralı bəy öləndən sonra Üzeyir bəy Bahar xanımı övladlığa götürür və onun sonrakı inkişafında çox böyük rol oynayır. Bahar xanım əslən Şamaxı bəylərindən olan Zöhrab Ələkbər oğlu Ağalarovla ailə həyatı qurduqdan sonra onun soyadını qəbul edir.

1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bahar xanım atadanqalma bütün var-dövlətini könüllü olaraq inqilabi dövlətə təhvil verir. Qaraşəhərdəki mülkünü isə öz təşəbbüsü ilə kimsəsiz uşaqlara verərək Azərbaycanda ilk uşaq evini açır və ömrünün sonunadək 33 il həmin uşaq evinin müdiri işləyir. Ömrünü kimsəsiz uşaqlara həsr edən Bahar xanım onlara o qədər qayğı göstərirdi ki, bütün uşaqlar onu “anacan” deyə çağırırdılar. Bahar xanım 1942-ci ildən Azərbaycan SSR Əməkdar müəllimi adını almış və SSRİ Ali Sovetinin deputatı olmuşdur.

Nəticə. Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, bir muzeyin yaranması və formalaşması üçün müəyyən vaxt, hazırlıq dövrü lazımdır. Çünki bu, uzun sürən mürəkkəb bir prosesdir. Əgər müəyyən bir ərazidə qazıntı aparılarkən arxeoloji abidələr aşkarlanmışsa, bunun da araşdırılması üçün vaxt lazımdır. Tarixi eksponatların, arxeoloji abidələrin hansı dövrə aid olmasını dəqiqləşdirmək üçün uzun zaman araşdırma aparmaq lazımdır.

Ölkəmiz də bu sahədə uzun bir sınaq yolu keçmişdir. Bu gün Azərbaycanda 300-dən çox muzey, Arxeologiya İnstitutu, müxtəlif arxeoloji sahələr fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələr içərisində Azərbaycan xalqının qədim tarixini, keçmişini, mənəviyyatını özündə əks etdirən zəngin muzeylərimiz, dünya əhəmiyyətli, ölkə əhəmiyyətli tarixi abidələrimiz var. Nə zaman yaranmasından asılı olmayaraq, bütün muzeylərimizdə tariximizi özündə əks etdirən qədim, zəngin eksponatlar var. Muzeylər tariximizin öyrənilib-öyrədilməsi, maddi-mədəniyyət sərvətlərinin toplanıb qorunması və təbliği ilə bağlı çox vacib işlər görür. Cansız əşyalar şüşə vitrinlər altında yaddaşa çevriləndə, ötən tariximizi, mədəniyyətimizi, mənəviyyatımızı, vətən uğrunda canından keçən övladlarımızı, qələbə dolu günlərimizi əks etdirəndə dünənimizi daha aydın görür, sabahımıza da daha inamla addımlayırıq [3, s. 183]. Muzeylərdə, tarixi abidələrdə yaddaşa çevrilən tariximiz keçmişimizə işıq tutmağa, torpağımıza, vətənimizə, xalqımıza, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərə, qəhrəmanlara, baş vermiş tarixi hadisələrə münasibətimizi formalaşdırır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Muzeylər. Bakı, 2007.
2. Bayramov Adilxan. Tariximiz, yaddaşımız, sərvətimiz. Bakı, 2007.
3. Risalə Araşdırmalar toplusu (16-cı cild). Bakı: “Elm və təhsil”, 2019.
4. Şəfayət Rüstəmov. Yevlağın coğrafiyası. Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi, 2009.
5. Yevlax şəhər Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin materialları.

Aygun Gasimova

**Evlakh historical and local studies museum historical
examples at the exhibition**

S u m m a r y

As one of the cultural institutions, museums are the most valuable treasure reflecting history on the memories, enriched by overcoming difficulties of time, transferred by the generations to the generations to the future. Museums are the true science and education hubs established to learn yesterday's real truths of the world to look tomorrow with open eyes. Historical and cultural monuments, archaeological and architectural examples, historical events, numismatic and epigraphic materials are the values relating to history, past and today's conviction of the people. We should know our history and preserve it in order to protect such values and transfer them to the future generations. Historical and cultural monuments are national wealth of the people.

Today there are more than 300 museums, Archeology Institute, various archeological spheres in the Republic of Azerbaijan. We have rich museums historical monuments having importance of world and country among these institutions reflecting ancient history, past and morality of the Azerbaijani people. Museums and historical monuments create connection between the past with today not depending on their establishment date, number of exhibits and richness, that is to say they are the bridge between our past and today. Our history and spirituality become stone in the museums, monuments inspire us to lighten our past, to look the future with confidence and establish attitude of us to our land, homeland, separate personalities, heroes, and historical events.

Айгюн Касумова

**Евлахский историко-краеведческий музей
исторические примеры на выставке**

Р е з ю м е

Музеи как одно из учреждений культуры являются самым ценным сокровищем, отражающим историю в памяти, обогащающимся прохождением испытаний времени, передающимся от поколения в поколение. Музеи являются настоящими очагами науки и воспитания, созданными для изучения прошлых реальных истин мира, для того, чтобы открыто смотреть в будущее, Исторические и культурные памятники, исторические события, нумизматические и эпиграфические материалы являются ценностями, связанными с историей народа, с его прошлым, с сегодняшними убеждениями. Для того, чтобы сохранить и передать эти ценности будущим поколениям, мы должны знать свою историю и оберегать ее. Исторические и культурные памятники являются национальным достоянием народа.

Сегодня в независимой Азербайджанской Республике действует Институт Археологии, различные археологические области, более 300 музеев. Среди этих учреждений имеются богатые музеи, отражающие древнюю историю азербайджанского народа, его прошлое, нравственность, исторические

памятники мирового значения. Музеи и исторические памятники с момента создания независимо от количества экспонатов, обогащения, образуют связь между нашим прошлым и сегодняшним днем. Наша история, нравственность, превратившаяся в камень в музеях, памятниках, вдохновляет нас держать свет в наше прошлое, уверенно смотреть в будущее, формирует наше отношение к земле, к родине, к отдельным личностям, к героям, к происходившим историческим событиям.